

І. А. Саракавік

дацэнт кафедры тэорыі і гісторыі дзяржавы і права
Акадэміі кіравання пры Прэзідэнце Рэспублікі Беларусь

НЕКАТОРЫЯ АСАБЛІВАСЦІ РАЗВІЦЦЯ ЮРЫДЫЧНАЙ НАВУКІ І АДУКАЦЫІ БЕЛАРУСІ Ў МІЖВАЕННЫ ПЕРЫЯД

© *Саракавік І. А., 2016*

Артыкул прысвечаны некаторым асаблівасцям развіцця юрыдычнай навукі і адукацыі Беларусі ў 1921–1941 гг. XX ст. і раскрывае яе адметнасці. Падрыхтаваны ў асноўным на архіўным матэрыяле, які не выкарыстоўваўся гісторыка-прававой наукай.

Ключавыя словы: асаблівасці, юрыспрудэнцыя, навука, адукацыя, міжваенны, Беларусь.

Пастаноўка праблемы: нельга зразумець сучасны стан і перспектывы развіцця юрыдычнай навукі і адукацыі, не даследуючы іх мінулае. Ва ўсіх сферах жыццядзейнасці існуе пераемнасць, не мінуе яна і юрыспрудэнцыю. Пытанне асаблівасцей развіцця юрыдычнай навукі і адукацыі Беларусі ў міжваенны перыяд не даследавана гісторыка-прававой наукай і таму актуальна. Галоўная задача артыкула – выясніць фактары, якія паўплывалі на гэтыя асаблівасці.

И. А. Сороковик

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ЮРИДИЧЕСКОЙ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ БЕЛАРУСИ В МЕЖВОЕННЫЙ ПЕРИОД

Статья посвящена некоторым особенностям развития юридической науки и образования Беларуси в 1921–1941 гг. XX в. и раскрывает ее особенности. Подготовлена в основном на архивном материале, который не использовался историко-правовой наукой.

Нельзя понять современное положение развития юридической науки и образования Беларуси, не изучая их прошлое. Во всех сферах жизнедеятельности существует преемственность, не обходит она и юриспруденцию. Вопрос особенностей развития юридической науки и образования Беларуси в межвоенный период не исследован историко-правовой наукой и поэтому актуальный. Главная задача статьи – выявить факторы, повлиявшие на эти особенности.

Ключевые слова: особенности, юриспруденция, наука, исследование, образование, межвоенный, Беларусь.

I. A. Sarakavik

SOME FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF LEGAL SCIENCE AND EDUCATION IN BELARUS IN THE INTERWAR PERIOD

The article deals with some features of development of jurisprudence and formation of Belarus in 1921–1941 by the XX century and opens its features. The article is prepared generally on archival material which wasn't used by historical and legal science before.

Key words: features, law, science, research, education, interwar, Belarus.

Пытанне асабліцей развіцця юрыдычнай навукі і адукацыі Беларусі ў міжваенны перыяд практычна не даследавана. Маюцца асобныя матэрыялы, якія ў той ці іншай ступені закранаюць яго, але не з'яўляюцца тэмай спецыяльнага даследавання. У многім такое становішча тлумачыцца тым, што практычна не існуе друкаваных крыніц таго перыяду. Іх неабходна шукаць у архівах. А там яны, архіўныя справы, раскіданы па розных установах, не поўны і не сістэматызаваны. З аднаго боку, з-за рэпрэсій, асабліва 30-х гг, многія справы трапілі ў архіў НКУС (цяпер – Камітэта дзяржаўнай бяспекі) і сталі недаступнымі для вучоных. Імёны рэпрэсіраваных і іх працы ў савецкі час нідзе не ўпаміналіся, былі пад забаронай, як быццам не было даследчыкаў, іх працы ў навучальных і навуковых установах, і іх адметных навуковых работ не выкарыстоўвалі. З другога боку, з пачаткам Вялікай Айчыннай вайны, 26 чэрвеня 1941 г., значная частка архіваў партыі і Наркамата ўнутраных спраў была знішчана ў выніку бамбёжак нямецкіх самалётаў і пажараў, а другую частку ліквідавала спецыяльная аператыўная група супрацоўнікаў НКУС БССР, якая прыбыла з Магілёва ў Мінск [1, с. 4].

Тым не менш, нават аналіз застаўшыхся старонак гісторыі права дазваляе аднавіць імёны вядомейшых вучоных-юрыстаў. Іх уклад у юрыспрудэнцыю Беларусі паклаў добрую аснову для далейшага развіцця навукі і адукацыі, садзейнічае лепшаму асэнсаванню сучаснага стана навуковых даследаванняў у гэтай сферы.

Генезіс беларускай юрыдычнай навукі пасля рэвалюцыі 1917 г. працякаў у складаных умовах. У сувязі з закрыццём царскім урадам Расіі ў 1823 г. Віленскага ўніверсітэта на тэрыторыі сучаснай Беларусі наступіў перыяд яе дыскрэтнасці ў адрозненне ад Украіны, на землях якой дзейнічалі Кіеўскі, Харкаўскі, Наварасійскі (Адэскі), Львоўскі ўніверсітэты, дзякуючы якім развівалася навука, у тым ліку і юрыдычная. Толькі ў 1921 г. наступіў новы этап, звязаны з адкрыццём Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Праўленне ўстановы ўзначаліў вядомейшы даследчык, выпускнік гісторыка-філалагічнага факультэта Маскоўскага ўніверсітэта **Уладзімір Іванавіч Пічэта**. Навуковым кіраўніком яго дыпломнай (тады называлася кандыдацкай) працы быў выбітны заснавальнік Маскоўскай гісторыка-прававой школы прафесар В.О. Ключэўскі. Гэта паспрыяла якаснаму падбору кадраў з ліку прафесараў і выкладчыкаў Маскоўскага, Кіеўскага, Казанскага ўніверсітэтаў, а для працы на юрыдычным аддзяленні факультэта грамадскіх навук – у асноўным з Яраслаўскага і Саратаўскага ўніверсітэтаў. Сваіх проста не было.

Менавіта дзякуючы асабістым кантактам У. І. Пічэты на працу ў Беларусь прыехалі вядомейшыя юрысты былой царскай Расіі, маючыя багаты вопыт выкладання ва ўніверсітэтах Масквы, Варшавы, Казані, Яраслаўля, Саратава, а таксама ўнёсшых вясомы ўклад ў розныя кірункі юрыдычнай навукі. Адзін з іх – **Міхаіл Восіпавіч (Осіпавіч) Грэдынгер** (16.12.1867, Германія – 23.1.1936, Беларусь) – доктар юрыдычных навук, прафесар (1922), акадэмік Беларускай АН (1928). Скончыў Пецябургскі ўніверсітэт (1891), выкладаў у вышэйшых навучальных установах у Тарту, Рызе, Севастопалі, Сімферопалі, Харкаве. З 1923 г. – прафесар БДУ, з 1931 г. – Інстытута савецкага будаўніцтва і права ЦВК БССР, з 1933 г. – загадчык кафедры Інстытута савецкага права НКЮ БССР. У 1931 – 1935 гг. – дырэктар НДІ савецкага будаўніцтва і права БелАН, з 1935 г. – намеснік дырэктара Інстытута філасофіі і савецкага будаўніцтва БелАН. Буйнейшы спецыяліст у галіне цывільнага права [Гл. 2].

Асновы крымінальнага права Беларусі былі закладзены вядомейшым рускім вучоным **Валерыянам Мікалаевічам Шыраевым** (1872 – 1937). 2 мая 1923 г. ён быў зацверджаны ў пасадзе прафесара факультэта грамадскіх навук Белдзяржуніверсітэта па кафедры крымінальнага права [3, с. 1]. Закончыў гімназію і знакамiты Дземідаўскі юрыдычны ліцэй у г. Яраслаўлі, працаваў пад кіраўніцтвам вядомых расійскіх вучоных-крыміналагаў, прафесараў Петраградскага ўніверсітэта Мікалая Дзмітрыевіча Сергіеўскага і Івана Якаўлевіча Файніцкага. У Берлінскім універсітэце прадоўжыў асваенне праблем крымінальнага права на еўрапейскім узроўні пад кіраўніцтвам вядомейшага аўстрыйска-нямецкага юрыста-крыміналага, спецыяліста ў галіне міжнароднага права, аднаго з лідэраў сацыялагічнай школы ў крымінальным праве Франца фон Ліста (1851 – 1919). Не выпадкова ў Расіі В. М. Шыраеў стаў адным з яркіх прадстаўнікоў гэтага кірунка. Абараніў дысертацыю на ступень магістра, а затым доктара крымінальнага права.

Працаваў у Дзямідаўскім юрыдычным ліцэі, Казанскім універсітэце, рэктарам Яраслаўскага дзяржаўнага ўніверсітэта. Вядомы буйнымі навуковымі працамі ў галіне крымінальнага права [3. – Арк. 3]. Валодаў лацінскай, грэчаскай, нямецкай, французскай і англійскай мовамі [3. – Арк. 9].

Аднак адметнасць яго працы ў Мінску, як і яго калег, прафесараў А. У. Гарбунова і Б. В. Чрэдзіна, па Яраслаўскаму ўніверсітэту заключалася ў тым, што яны прадаўжалі там працаваць, ды і іх сем’і не былі падрыхтаваны да пераезду, а таму не маглі стала знаходзіцца ў сталіцы Беларусі [4. – Арк. 30]. Шыраеў прапаноўваў кіраўніцтву БДУ прыязджаць у Мінск адзін раз у трымэстр на тэрмін да трох тыдняў, хоць лічыў сістэму прыездаў ненармальнай і непажаданай [4. – Арк. 54].

3-за вострай праблемы з кваліфікаванымі юрыдычнымі кадрамі кіраўніцтва БДУ вымушана было ісці насустрач такой прапанове. Таму на працу ў Беларускае ўніверсітэт па запрашэнню прафесара У. І. Пічэты прыязджала “вахтавым” метадам 10 прафесараў, у асноўным з Яраслаўля і Масквы, якія ў сілу розных прычын не адмовіліся ад сваіх пасадаў па ранейшаму месцу працы [4.– С. 154, 97].

У многім такое становішча тлумачылася і тым, што ў Мінску было складана знайсці жылую плошчу з выгодамі. Не выпадкова прафесар **Мікалай Мікалаевіч Краўчанка** ў заяве аб прыняцці на працу ў БДУ прасіў яго кіраўніцтва: “1) предоставит удобное и вполне удовлетворительное помещение для жительства. Для меня с семьей достаточно квартира из трех светлых и не сырых комнат с теплой уборной при них.

2) обеспечить неприкосновенность представленной квартиры на основе документа, избавляющего от уплотнений и выселений” [4. – Арк. 43].

Выкладзены матэрыял дазваляе заключыць адну з адметнасцей развіцця юрыдычнай навукі і адукацыі Беларусі ў вызначаны перыяд – адсутнасць нацыянальных кадраў-юрыстаў, запрашэнне вопытных, высокакваліфікаваных спецыялістаў розных галін права з дарэвалюцыйным навуковым і педагогічным стажам. стаяўшых, як правіла, на нарматывісцкіх пазіцыях і не поўнаасцю, мягка гаворачы, прыняўшых бальшавіцкі падыход да права.

Пацвярджэннем апошняму могуць служыць некаторыя працы М. В. Грэдынгера, В. М. Шыраева і іншых даследчыкаў. М. В. Грэдынгер, у прыватнасці, у складаных умовах савецкага часу, калі ўлада імкнулася цэнтралізаваць і поўнаасцю кіраваць навукаю, калі пачалася палітызацыя і ідэалагізацыя грамадскай навукі, ён застаўся па-ранейшаму адданым навукі і аргументавана выказваў свае погляды, якія, часам, разыходзіліся з афіцыйнымі. У артыкуле пра станаўленне і развіццё спадчыннага права Грэдынгер падтрымлівае думку нямецкага даследчыка прафесара Л. Венгера аб слабай распрацоўцы ў савецкім Цывільным кодэксе спадчыннага права і смела па таму часу заяўляе, што “*спадчыннае права з’яўляецца галіной, якая сацыялізмам прынытава не прызнаецца*”. Падмацоўвае сваю думку тым, што “Дэкрэтам ЦВК ад 27 красавіка 1918 года яно было скасавана”. Але новая эканамічная палітыка заставіла вярнуцца да распрацоўкі нормаў гэтай галіны права, тым больш, што план пабудавання “у адну хвіліну сацыялізм прышлося пакінуць” [5, с. 36].

Свае погляды адстойваў і прафесар В. М. Шыраеў. У буйнай працы “Крымінальны кодэкс БССР” ён аналізуе “Основные начала уголовного законодательства СССР” 1924 г., і ў адпаведнасці з імі крымінальны кодэкс БССР, РСФСР і УССР. В. М. Шыраеў *не пагаджаецца з ідэяй “Основных начал уголовного законодательства СССР” аб небяспечным стане асобы, дазваляючай караць не толькі за вінаватае дзеянне, але і за патэнцыйную небяспеку ў сілу сувязі яго са злачынным асяродкам ці прыналежнасцю да зрынутых класаў*. У прыватнасці, ён адзначае: калі “у рускім дарэвалюцыйным праве і ў сучасных заходнееўрапейскіх кодэксах крымінальная адказнасць будзеца на прынцепах віны і небяспечны стан мае значэнне дапаўняльнае да галоўнага асновання адказнасці, то ў сучасным савецкім праве назіраецца тэндэнцыя адмовіцца ад старых устояў крымінальнага праваасуддзя і пабудавання сістэму мер барацьбы са злачыннасцю перш за ўсё на прыкмеце небяспечнага стану, з зберажэннем, аднак, і ранейшай традыцыйнай пабудовы крымінальнай адказнасці” [6, с. 71].

Шырокім дыяпазінам навуковых ведаў па адміністрацыйнаму праву валодаў прафесар **Аляксандр Уладзіміравіч Гарбуноў** (1867 –). Вышэйшую адукацыю атрымаў на юрыдычным факультэце Маскоўскага ўніверсітэта. Там жа абараніў магістэрскую дысертацыю па адміністрацыйнаму

праву. Займаўся ў Страгбургскім і Берлінскім універсітэтах, працаваў у Варшаўскім, Маскоўскім, Томскім, Яраслаўскім і Саратаўскім універсітэтах. Свабодна валодаў нямецкай, французскай мовамі, чытаў на англійскай, польскай і і лацінскай мовах [7, с. 467–469]. Ён добра вядомы такімі працамі, як “Начальное образование в столице Германской империи”, “Курс полицейского права”, “Гарантыі личной свободы в Англии” і інш. З такім багатым педагагічным і навуковым вопытам лёс прывёў яго ў Беларускае дзяржаўнае ўніверсітэце.

Нават гэтыя прыклады сведчаць пра тое, што сапраўдныя вучоныя прытрымліваюцца аб’ектыўных падыходаў да разглядаемых навуковых пытанняў, а не меркантильных інтарэсаў. Хоць і гучыць пафасна, але ісціна для іх даражэй за ўсё. Гэта сапраўды так і цяпер з’яўляецца добрым прыкладам для пачынаючых даследчыкаў.

Характэрна і тое, што многія з прафесарска-выкладчыцкага складу раней працавалі ў Маскоўскім універсітэце, што сведчыць пра іх высокі навуковы і выкладчыцкі ўзровень. Гэта У. І. Пічэта, А. У. Гарбуноў, Л. В. Лубны-Герцык, К. А. Архіпаў, У. М. Дурдзінеўскі, М. М. Краўчанка [8. – Арк. 120]. Некаторыя з іх выкладалі ў адных і тых жа ўніверсітэтах: А. У. Гарбуноў і М. М. Краўчанка працавалі ў 1913 (1912) у Томскім універсітэце, а затым пэўны час у Саратаўскім; А. У. Гарбуноў, Б. В. Чрэдын і В. М. Шыраеў – у Яраслаўскім да яго закрыцця ў 1924 г.; А. У. Гарбуноў і Б. В. Чрэдын – у Варшаўскім. Яны добра ведалі адзін аднаго, падтрымлівалі адпаведныя кантакты, што садзейнічала іх творчаму навуковаму росту.

Неабходна адзначыць, што гэтая сталае плеяда дарэвалюцыйных вучоных заклала ў Беларусі асновы для развіцця нацыянальных кадраў, хоць яны, у сваёй большасці, не былі народжаны тут, але Беларусь для іх стала другой Айчынай і ўсе свае веды, вопыт, метадалагічныя падыходы яны імкнуліся перадаць маладой навуковай змене. Добры след на ніве юрыдычнай навукі Беларусі аставілі прафесар па кафедры інстытутаў прыватнага права Барыс Васільевіч Чрэдын, прафесары па кафедры дзяржаўнага права Усевалад Мікалаевіч Дурдзінеўскі і Іван Іванавіч Крыльцоў, прафесар па кафедры адміністрацыйнага права Аляксандр Уладзіміравіч Гарбуноў, прафесар па кафедры міжнароднага права Мікалай Мікалаевіч Краўчанка, прафесар па кафедры статыстыкі Леў Восіпавіч Лубны-Герцык [9. – Арк. 29; 8. – Арк. 103, 110–114], а таксама прафесары Мітрафан Віктаравіч Доўнар-Запольскі, Уладзімір Іванавіч Пічэта; дацэнт Станіслаў Маркавіч Гохман; асістэнты Файфель Ісаакавіч Гаўзе, Мікалай Аляксандравіч Канаплін, якія прыступілі да выкладання адпаведна тлумачэння нормаў права, крымінальнай сацыялогіі [10. – Арк. 12, 106].

Адной з адметнасцей развіцця юрыдычнай навукі і адукацыі стаў уплыў беларусізацыі на іх развіццё. Беларусізацыя – афіцыйная нацыянальная палітыка партыі, распрацаванай Х (1921) і XII (1923) з’ездамі РКП(б), накіраванай на нацыянальна-культурнае адраджэнне [11, с. 603–604]. Яна патрэбна была бальшавікам, каб атрымаць падтрымку нацыянальна-вызваленчага руху для замацавання сваёй улады ва ўмовах стабілізацыі капіталізму, адкату рэвалюцыі у Еўропе, незадаволенасці насельніцтва сваім сацыяльна-эканамічным становішчам. Гэта палітыка была накіравана і на тое, каб павысіць аўтарытэт савецкай улады сярод насельніцтва Заходняй Беларусі, дзе польскі ўрад праследаваў усё беларускае. У нейкай ступені мела значэнне і тое, што паводле Рыжскага дагавора Савецкая Расія і Польшча абавязваліся стварыць спрыяльныя ўмовы для нацыянальна-культурнага развіцця беларускага народа.

15 ліпеня 1924 г. II сесія ЦВК БССР паклала пачатак ажыццяўленню гэтай партыйнай палітыкі [12, с. 32]. Яна прадугледжвала: перавод на працягу аднаго-трох гадоў усіх дзяржаўных, грамадска-палітычных структур на выкарыстанне беларускай мовы; карэнізацыю – вылучэнне беларусаў на кіраўнічыя пасады ў дзяржаўны, партыйны, савецкі, прафсаюзны, камсамольскі і іншыя грамадска-палітычныя апараты; арганізацыю працы навучальных устаноў розных узроўняў на беларускай мове, усебаковае даследаванне гісторыі, філасофіі, эканомікі Беларусі, беларускага этнасу.

За кароткі час партыйнымі, дзяржаўнымі органамі, грамадскасцю была праведзена плённая праца па рэалізацыі палітыкі беларусізацыі, якая на 1928 г. стала рэальнасцю і была прызнана ўсім насельніцтвам [13, с. 121].

Навучальныя і навуковыя ўстановы, па сутнасці, таксама сталі беларускамоўнымі. Былі створаны Інстытут беларускай культуры (Инбелкульт), Беларуская акадэмія навук. Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт адным з першых пачаў беларусізацыю ў рэспубліцы. У Нацыянальным архіве маюцца звесткі пра нацыянальны склад яго кіраўніцтва. На 1 красавіка 1924 г. з 14 чалавек кіраўніцтва адзін – У. І. Пічэта – быў украінцам, усе астатнія – яўрэі. На 1 студзеня 1926 г. становішча з нацыянальным складам змянілася: з 16 чалавек застаўся 1 украінец – Пічэта, – 9 яўрэяў, 6 беларусаў (у тым ліку 2 намеснікі дэканаў, 1 студэнт у складзе Праўлення БДУ). Становішча карэнным чынам змянілася на 1 жніўня гэтага года: з 21 чалавека кіраўнічага складу БДУ 1 застаўся украінцам – Пічэта, 11 беларусаў, 6 яўрэяў, па 1 латыш, рускі, паляк. Колькасць беларусаў павялічылася ў асноўным за кошт сакратароў дэканатаў, сяброў Праўлення БДУ з ліку студэнтаў [14. – Арк. 33].

У Беларускім універсітэце мелася 309 супрацоўнікаў, з іх беларусаў – 108, ці 35 % ад агульнага ліку. Калі ў 1925/26 навучальным годзе сярод прафесарска-выкладчыцкага складу было 25 % беларусаў (3 прафесары, 11 дацэнтаў), то ў 1927/28 г. – 35 % (6 прафесараў, 20 дацэнтаў) [10. – Арк. 5, 7]. Калі ў 1925/26 г. на факультэце права і гаспадаркі 8 гадзін на тыдзень (8 %) выкладалася на беларускай мове, 3 выкладчыкі ведалі яе, то ў 1927/28 г. – 26 гадзін (32,8 %) і 16 выкладчыкаў.

Пэўныя цяжкасці пераходу да роднай мовы выкладання мелі вучоныя з Расіі. На пачатак 1930 г. на яе яшчэ не перайшлі прафесары Барыс Васільевіч Чрэдын і Пётр Мікалаевіч Галанза, дацэнт Сямён Майсеевіч Берцінскі [15. – Арк. 45]. Але 6 мая 1931 г. дэкан факультэта савецкага будаўніцтва і права паведамляў рэктару БДУ аб тым, што П.М. Галанза ўжо перайшоў на беларускую мову выкладання [16. – Арк. 143].

Характэрна, што рускамоўныя даследчыкі, хоць і не адразу, сталі друкаваць свае навуковыя працы на беларускай мове. М.В. Грэдынгер, напрыклад, у “Працах БДУ” з 1926 г. стаў у асноўным друкаваць свае артыкулы на беларускай мове (“Думкі аб неабходнасці выдання грамадзянска-працэсуальнага кодэксу для Беларусі” – 1926; “Значэнне пастаноў найвышэйшага суда і права насьледвання так званых фактычных супругаў” – 1928; “Да пытання аб аўтэнтчнасці тэксту закона пры роўнапраўнасці дзвюх ці некалькіх моў” – 1930 і інш.). Праўда, В.М. Шыраеў быў адным з тых хто першапачаткова пісаў на рускай мове (“Участие общества в борьбе с преступностью”, “Основные начала уголовного законодательства СССР” – 1926; “Охрана сельскохозяйственных интересов в уголовном законодательстве” – 1927; “Н.С. Таганцев и его значение для науки уголовного права” – 1928 и др.), аднак у 1929 г. выходзіць яго праца “Крымінальны кодэкс БССР” на беларускай мове. Можна прывесці аналагічныя прыклады і з іншымі аўтарамі.

У той жа час на пачатак 1928 г. адбыўся пералом у нацыянальнай палітыцы ВКП(б), як і адыход у гэты час ад нэпа. ВКП(б) лічыла, што працэс беларусізацыі, як, напрыклад, і ўкраінізацыі, ішоў уразрэз са стратэгічнай мэтай бальшавікоў – будаўніцтвам сацыялізму, інтэрнацыянальным яднаннем працоўных усіх народаў. Яна баялася, што беларусізацыя выкліча ўздым нацыянальнай самасвядомасці і змога прывесці да аддзялення БССР ад СССР. Таму пачаўся разгром “нацыянал-дэмакратызму”. Спачатку пад ім разумелі правы кірунак у культурным будаўніцтве, які пад сацыялістычны змест “вырошчваў” нацыянальную форму. Затым яго прыхільнікаў сталі трактаваць як нацыяналістаў і антысаветчыкаў, якія спрабавалі рэстаўрыраваць капіталізм у Беларусі. Пад такім жупелам пачаліся масавыя рэпрэсіі супраць беларускіх грамадска-палітычных дзеячаў, вядомых прадстаўнікоў беларускай інтэлігенцыі, навукоўцаў, пэўных слаёў сялянства.

Сярод абвінавачаных у “нацыянал-дэмакратызме” былі такія вядомыя грамадскія, дзяржаўныя і навуковыя дзеячы, як **З. Жылуновіч, У. Ігнатоўскі, З. Прышчэпаў, А. Баліцкі, В. Ластоўскі, Я. Лёсік, С. Некрашэвіч, А. Смоліч** і інш. Усяго было арыштавана 108 чалавек. Усе яны праходзілі па так званай справе “Саюза вызвалення Беларусі” (“СВБ”) – “нацдэмаўскай, контррэвалюцыйнай, антысавецкай арганізацыі”, якая была “раскрыта” ў сярэдзіне 1930 г. органамі АДПУ.

Амаль усе абвінавачаныя былі асуджаны да пазбаўлення волі на тэрмін ад 3 да 10 гадоў, 18 чалавек былі апраўданы. Аднак у 1937–1938 гг. усіх іх, нават апраўданых, зноў арыштавалі, іх лёс быў трагічным [17, с. 249–250].

Так было пакончана з беларусізацыяй. У Канстытуцыі БССР 1937 г. ужо не гаварылася пра дзяржаўнасць беларускай мовы. Нацыянальная палітыка РКП(б) – ВКП(б) прывяла ў рэшце рэшт да дэбеларусізацыі, размыву нацыянальнай самасвядомасці беларускага народа, паставіла пад пагрозу само існаванне беларускага этнасу. *А права пачало канчаткова развівацца не на нацыянальнай аснове, а на савецкай, не ўлічваючы нацыянальных адметнасцяў.*

На гэты час прыходзяцца абвінавачванні шэрагу даследчыкаў і па так званай “*акадэмічнай справе*”. 8 жніўня 1931 г. 29 абвінавачаных па гэтай справе пастановай камісіі АДПУ былі прыгавораны да розных тэрмінаў зняволення [18, с. 441]. Па гэтай справе праходзіў і **У.І. Пічэта**, які ў 1929 г. быў вызвалены ад пасады рэктара БДУ. Яму далі магчымасць з 15 кастрычніка 1929 г. да 28 студзеня 1930 г. папрацаваць у архівах і бібліятэках Масквы і Ленінграда [19. – Арк. 81]. Затым арыштавалі і асудзілі па “акадэмічнай справе”, абвінавацілі ў вялікадзяржаўным шавінізме, беларускім буржуазным нацыяналізме і празаходняй арыентацыі.

На гэты час адсутнічаюць звесткі наконт **Б.В. Чрэдзіна**, **В.М. Шыраева** і іншых вядомых даследчыкаў. У той жа час у фондзе Нацыянальнай акадэміі навук Нацыянальнага архіва Беларусі ўдалося выявіць “*Спісок акадэмікаў БАН, с указаннем існуючых на іх кампраметуючых матэрыялаў*”, складзены АДПУ БССР у 1930 г. У прыватнасці прывядзём заключэнне на аднаго з іх: “**Гредінгер Міхаіл Осіповіч** – профессор БГУ по кафедре гражданского права. Старик. К активной научной работе не способен ввиду старости. Недоволен быстрым продвижением молодых научных работников. В очень близких отношениях с реакционной профессурой (**Ширяев**). В ведении а/с (антисоветских – заўвага аўтара) разговоров не замечен” [20. – Арк. 81–84]. Такое заключэнне дазваляе меркаваць, што **В. М. Шыраеў** быў рэпрэсаваны, хоць афіцыйных матэрыялаў у Нацыянальным архіве, працах даследчыкаў выявіць не ўдалося. Звесткі пра яго знікаюць з 1930 г.

З матэрыялаў фонда БДУ у Нацыянальным архіве Беларусі нядаўна дакладна стала вядома, што прафесар **Барыс Васільевіч Чрэдзін** 7 мая 1930 г. здзейсніў самагубства [21. – Л. 8]. Не меншы трагічны лёс спаткаў вядомага дзяржаўнага і грамадскага дзеяча, даследчыка **Усевалада Макаравіча Ігнаціўскага**. 26 снежня 1930 г. пад час кампаніі супраць нацыянал-дэмакратызму ён быў зняты з пасады прэзідэнта Беларускай акадэміі навук. 16 студзеня 1931 г. ЦК КП(б)Б выключыў яго з партыі як “лідара нацыянал-дэмакратычнай контррэвалюцыі”. Не аднойчы выклікаўся на допыты ў АДПУ. 4 лютага 1931 г., не вытрымаўшы здэкаў і зняваг, пасля аднаго з выклікаў туды, Усевалад Макаравіч застрэліўся [22, с. 5–6]. Паводле іншай версіі – быў застрэлены супрацоўнікамі АДПУ ў сваім доме. Трагічны і лёс яго сям’і. Сыноў Юрася і Валянціна арыштавалі ў 1936 г. і ў наступным годзе расстралялі з-за нібыта “стварэння” тэрарыстычнай групы для помсты “савецкай уладзе за смерць бацькі”. Жонку, як “ворага народа”, арыштавалі ў 1937 г. і асудзілі на восем гадоў турмы.

Важнай адметнасцю развіцця юрыдычнай навукі і адукацыі Беларусі з’явілася *атмасфера ў навуковых і прафесарска-выкладчыцкіх калектывах*. Яна можа спрыяць навуковай творчасці вучоных, а можа і дэзарганізаваць яе. У разглядаемы перыяд задачай юрыдычнай навукі стала як распрацоўка яе праблем з новых, марксісцкіх пазіцый, укаранення ў юрыдычную навуку марксісцка-ленінскай метадалогіі даследавання прававых з’яваў, так і падрыхтоўка кадраў вучоных-юрыстаў, перавыхаванне ў марксісцка-ленінскім духу старых, дарэвалюцыйных спецыялістаў. Характэрна і тое, што з самага пачатку сваёй дзейнасці савецкая ўлада ажыццяўляла прынцып дзяржаўнай арганізацыі навукі, у тым ліку і юрыдычнай.

Намеснік наркома юстыцыі РСФСР у 1921 г. **П. І. Стучка** выдаў падручнік па тэорыі і практыцы савецкага права “*Революционная роль права и государства*”. Ён жа падрыхтаваў палажэнне аб секцыі агульнай тэорыі права і дзяржавы, якая павінна была аб’яднаць тых тэарэтыкаў, якія знаходзіліся на марксісцкіх пазіцыях. Яе асноўнымі задачамі з’яўлялася: “а) изучение теории и истории права и государства с марксистской точки зрения в целях выработки революционно-марксистской концепции права и государства; б) распространение идей марксизма-ленинизма среди юристов, как теоретиков, так и практиков; в) установление тесной связи между практической и теоретической работой в области революционного права; г) популяризация марксистско-ленинских взглядов на право и государство” [23, с. 19].

У прынцыпе розныя ідэалагічныя канструкцыі маюць права на жыццё і распаўсюджванне, калі яны не супярэчаць нармальнаму грамадскаму развіццю і не навязваюцца грамадзянам сілаю, не ставяць перад сабою задачу, у тым ліку пры дапамозе нарматыўных прававых нормаў, змяніць асобу чалавека. У Беларусі на пачатку 20-х гг. сілавы ціск па “распространению идей марксизма-ленинизма среди юристов, как теоретиков, так и практиков” асабліва не назіраўся. Пачынаючыся “как теоретики, так и практики” не былі вядомымі ў Саюзе ССР і былі заняты практычнымі справамі.

Асаблівую ўвагу яны надавалі арганізацыйна-прававым пытанням землеўладкавання, меліяратыўнага выкарыстання асушаных зямель. У многім гэта тлумачылася тым, што ў Беларусі было шмат забалочаных зямель, патрабавалася іх асушэння, а затым і разумнае карыстанне. Новыя грамадскія адносіны патрабавалі іх рэгулявання. Таму не выпадкова, што ў БССР быў прыняты на той час адзіны ў Савецкім Саюзе Водна-меліяратыўны кодэкс [24].

Аднак працэсы, якія адбываліся ў прамыслова і навукова развітых цэнтрах СССР паступова даходзілі і да БССР. У гэты перыяд шырокае распаўсюджанне ў Саюзе мелі погляды пра тое, што па меры будаўніцтва сацыялізму будзе адміраць дзяржава, а разам з гэтым і права. Існавалі і іншыя погляды. Прафесар **Міхал Андрэвіч Рэйснер** (1868–1928, родам з г. Вілейкі Віленскай губ.), які быў адным з галоўных распрацоўшчыкаў Канстытуцыі РСФСР 1918 г., закона аб аддзяленні царквы ад дзяржавы, прапанаваў канцэпцыю мазаічнага савецкага права, якое складаецца з розных кампанентаў: пралетарскага права (працоўнае заканадаўства), буржуазнага права (грамадзянскае заканадаўства) і сялянскае права (зямельнае заканадаўства). Кожны асобны клас, а часам і яго групіроўкі ствараюць сваё ўласнае “інтуітыўнае” права, якое выражае іх класавыя інтарэсы. У выніку кампрамісу гэтых асобных класавых “правосознаний” утвараецца “общее право” [25, с. 209].

У гэты ж час сваімі поглядамі выдзяляўся і **Яўген Браніслававіч Пашуканіс** (1891–1937). У працы “Общая теория права и марксизм. Опыт критики основных юридических понятий” (1924) ён падверг крытыцы неакантыянскую канцэпцыю Штаммлера, нарматывісцкую, псіхалагічную і пазіцівісцкую школы, якія шырока былі распаўсюджаны з другой паловы XIX і на пачатку XX ст. Адначасова лічыў, што пакуль існуюць рыначныя адносіны, то неабходны і прававыя формы іх рэгулявання. Па меры іх адмірання і выцяснення планамерна арганізаванай вытворчасцю і размеркаваннем, то будзе адміраць, “выветриваться” і права [26, с. 24]. Зазначым, што гэта палажэнне сказана ім было задоўга да ліквідацыі нэпа і ўвядзення дзяржаўных планавых пяцігодак.

Тым не менш, у 1927, 1930 і ў 1931 гг. Я. Б. Пашуканіс выступіў з крытыкай сваіх палажэнняў і вызначыў асновы новай пастаноўкі і рашэння шэрагу пытанняў тэорыі права і дзяржавы [27].

У Інстытуце савецкага будаўніцтва і права ў Маскве некаторымі вучонымі секцыі крымінальнага права было прапанавана выдаць “уголовный кодекс без дозировки”. Іншымі словамі, кодэкс без дакладна ўказаных складаў злачынстваў і мераў пакарання за іх ажыццяўленне. Гэта выклікала ажыўленую дыскусію сярод вучоных. У будучым аўтары адмовіліся ад сваёй ідэі [28, с. 35].

З канца 20-х гг. інтэлектуальная свабода даследаванняў істотна абмяжоўваецца, а з канца 30-х – адсутнічае. Любое выказванне, якое не поўнаасцю адпавядала афіцыйнай дактрыне, часта прыводзіла да абвінавачвання ў тым ці іншым ухіле, ці нават “шкодніцтве на навуковым фронце”, што прыводзіла да стагнацыі і нават спыненні юрыдычных даследаванняў. Шырока выкарыстоўвалася навешванне розных ідэалагічных ярлыкоў, скаванне, праследаванне вучоных-юрыстаў. Многія з іх былі рэпрэсіраваны. На іх навешваліся ярлыкі “рэвізіяністаў”, “лакеяў буржуазіі”, “прыспешнікаў сацыял-фашызму”. Правядзенне дыскусій санкцыянавалася зверху і ў канкрэтных ідэалагічных межах. Крытыка “афіцыйных даследчыкаў” не дапускалася, таму што за гэта любы мог быць аб’яўлены “ворагам народа”. Заставалася толькі ўсхваленне правадыра народаў, партыі Леніна-Сталіна, што бачна па абмеркаванню і рэзалюцыі **I Усесаюзнага з’езду марксістаў-дзяржававедаў**, які адбыўся ў студзені 1931 г. і наступных саюзных форумаў. На ім з дакладам “За единый фронт” выступіў **Пётр Іванавіч Стучка** (1865–1932), які ў 1923–1932 гг. з’яўляўся старшынёй Вярхоўнага суда РСФСР і быў адным са стваральнікаў, а з 1931 г. – дырэктарам Інстытуту права ў Маскве. На гэтым мерапрыемстве выступіў і **Я. Б. Пашуканіс** з дакладам “За марксістско-ленинскую теорию государства и права”, з’яўляючыся з 1931 г. дырэктарам Інстытуту савецкага будаўніцтва і права Камуністычнай акадэміі.

Некаторыя аўтары пры абгрунтаванні сваіх поглядаў на з’ездзе выкарыстоўвалі выказванні класікаў марксізму-ленінізму аб адміранні дзяржавы як канчатковым выніку развіцця сацыялістычнай дзяржаўнасці. На гэтай глебе выступалі за адміранне дзяржавы дыктатуры пралетарыяту з пабудовай асноў сацыялізму ў СССР. Не ўлічваючы капіталістычнага акружэння Саюза ССР, яны прапаноўвалі праграму адмірання шляхам аслаблення апарату дзяржаўных органаў.

Не меншае значэнне на з’ездзе прыдавалася і другому актуальнаму пытанню: недаацэнцы ролі і значымасці права ў сацыялістычным будаўніцтве. Сярод многіх даследчыкаў ажно да 1930-х гг. існавала перакананне пра тое, што права ў пралетарскай дзяржаве аджыло свой век.

Таму І Усесаюзны з’езд марксістаў-дзяржававедаў асудзіў прававы нігілізм асобных юрыстаў краіны. Адзначыўшы пэўны ўклад П. І. Стучкі і Я. Б. Пашуканіса ў развіццё марксісцка-ленінскай юрыдычнай навукі, з’езд, разам з тым, падверг крытычнаму разгляду іх памылкі і недахопы па асобных пытаннях.

У гэтым жа 1931 г. **І. В. Сталін** накіраваў у рэдакцыю часопіса “Пролетарская Револуция” артыкул *“О некоторых вопросах истории большевизма. Письмо в редакцию журнала “Пролетарская Револуция”*, які быў надрукаваны ў яго № 6 (113). У ім ён рашуча пратэставаў “против помещения в журнале “Пролетарская Револуция” (№ 6, 1930 г.) антипартийной и полутроцкистской статьи Слуцкого “Большевики о германской социал-демократии в период ее предвоенного кризиса”, как статьи дискуссионной”. Гэты артыкул, на яго погляд, браў пад сумненне бальшавізм як Леніна, так і ўсёй партыі. Таму рэдакцыя часопіса “совершила ошибку, допустив дискуссию с фальсификатором истории нашей партии”. Яе гнілы лібералізм у адносінах да трацкізму “есть головотяпство, граничащее с преступлением, изменой рабочему классу”. Такі падыход рэдакцыі аблягчаў “контрабандистскую деятельность подобных “историков” предоставлением им дискуссионной трибуны”.

Адначасова Сталін выклаў свой пункт гледжання на гісторыю бальшэвізму, сурова крытыкуючы “троцкистских контрабандистов”. На яго погляд, “задача редакции состоит, по-моему, в том, чтобы поднять вопросы истории большевизма на должную высоту, поставить дело изучения истории нашей партии на научные, большевистские рельсы и заострить внимание против троцкистских и всяких иных фальсификаторов истории нашей партии, систематически срывая с них маски” [29, с. 84, 98, 99, 101].

Ліст І.В. Сталіна паслужыў сігналам для яго шырокага абмеркавання ў партыйных арганізацыях, найперш навуковых і вучэбных калектывах. 23 снежня 1931 г. адбыўся партыйны сход у Інстытуце савецкага будаўніцтва і права ў Мінску. З дакладам выступіў т. Баран. У спрэчках выступілі 23 асобы, у тым ліку Патапейка, Ракаў, Мікуліч, Давідовіч, Хацкін, Гохман, Канаплін, Галанза, Рудзіцкі, якія падтрымалі пазіцыю т. Сталіна, крытыкавалі завочна Слуцкага, Валасевіча, якіх граміў правадыр Саюзу ССР, і іх пагаматых з ліку трацкістаў усякага роду.

Адны выступаючыя шукалі “памылкі” сваіх калег па працы, другія – прызнавалі іх і абяцалі больш не паўтараць. Патапейка выказаўся “за партыйнасць нашай тэорыі на карысць сацыялізму” і адначасова лічыў, што ў Галанзы пры правядзенні заняткаў адсутнічаюць класавыя ўстаноўкі, сярод студэнтаў не разгорнута пытанне аб праходзячай дыскусіі па гісторыі права, у прыватнасці, наконт поглядаў Пашуканіса. Па заключэнню Патапейкі, Галанза дапускае выказванні тыпу: які Ленін тэарэтык, толькі практык. Новік таксама абвінаваціў Галанзу ў тым, што ён у сваёй лекцыі не паставіў пытанне аб праходзячай дыскусіі па філасофіі.

З прызнаннем сваіх памылак выступіў Ракаў. Падкрэсліў, што разглядаемы ліст Сталіна мае важнае значэнне для ўзбраення студэнцтва марксісцка-ленінскай тэорыяй і для высвятлення памылак ухілення ад генеральнай лініі партыі. Запэўніў сход у тым, што ў далейшым будзе па-бальшавіцку выпраўляць свае памылкі.

Выкладчык Гохман лічыў, што ліст Сталіна мае гістарычнае значэнне. Ён зварушыў фронт не толькі гісторыкаў, але “ён павінен зварушыць і нас, прававедаў”. У сваёй прамове пакрытыкаваў Галанзу, які ў сваёй працы адзначыў, што пытанне аб прыродзе права не дастаткова яшчэ дадзена ў марксісцкай літаратуры. На думку Гохмана, гэта не адпавядае рэчаіснасці. На гэты конт маюцца працы К. Маркса і Ф. Энгельса. Але прамоўца ні адной з іх не назваў. Заклікаў на кожным месцы

выкрываць памылкі ў працах даследчыкаў, якія яшчэ не выкрыты, прызвычаіцца да таго, каб як з боку прафесуры, так і з боку студэнцтва трэба яшчэ з большай адказнасцю адносіцца да працы, зачыстату марксісцка-ленінскай тэорыі.

Давідовіч пакрытыкаваў Ракава за тое, што выяўленыя ў яго памылкі, па заключэнню Ракава, адбыліся з-за машыністкі, а цяпер ён іх прызнае, хоць павінен быў паведаміць пра іх у друку.

Галанза прызнаў вялізнае значэнне ліста т. Сталіна і пагадзіўся з дакладчыкам наконт таго, што “трэба глыбока паглядзець, што з сябе прадстаўляе гэты гнілы лібералізм”. Адначасова прамоўца “прызнаў” свае памылкі, калі “пісаў, што права і дзяржава ёсць аксіомы, якія могуць стаць праблемамі... ёсць і другія памылкі, якія нічога агульнага не маюць з марксізмам-ленінізмам... Не выкрыў я сваіх памылак таму, што я ў некаторых пытаннях сам не ведаў як вырашыць гэта пытанне: рэцэнзіі ніхто не пісаў. Толькі заўвагі некаторыя на з’ездзе... прызнаю, што мала нажымаў на студэнтаў, каб яны чыталі ў арыгінале Маркса і Леніна, але я студэнтам іх раіў” [30. – Арк. 2–7].

Сход адзначыў скажэнні марксісцка-ленінскага падыходу ў працах некаторых даследчыкаў інстытуту. Крытыцы, у прыватнасці, падверглася праца **Пятра Мікалаевіча Галанзы** “Психологическая школа права и марксизм”. Аўтар да гэтага часу закончыў гісторыка-філалагічны факультэт Маскоўскага ўніверсітэта (1917), служыў у шарэнгах РСЧА, працаваў у палітупраўленні Заходняга фронту, дацэнтам Смаленскага ўніверсітэта (1923), закончыў прававое аддзяленне Інстытута чырвонай прафесуры і стаў працаваць дацэнтам, рэктарам Казанскага ўніверсітэта (1928–1929), а з 1929 г. – загадчыкам кафедры БДУ, а затым Інстытута Савецкага будаўніцтва і права. Яму інкрымінавалася тое, што яго праца была “прапітана неоканцыанствам, якое прыводзіць яго на буржуазныя пазіцыі ў разглядзе пытанняў тэорыі права. Не глядзячы на крытыку гэтае працы на Усесаюзным з’ездзе дзяржаўнікаў-марксістаў, т. Галанза да апошняга часу не толькі нічога не зрабіў для крытыкі сваёй канцэпцыі, але нават у час выкладання агульнай тэорыі права не раскрытыкаваў сваіх памылак сярод студэнтаў. Толькі на партсходзе т. Галанза зрабіў першы крок для разгорнутай самакрытыкі сваёй канцэпцыі, але гэта выступленне сход лічыць недастатковым і прапануе яму ў бліжэйшы, не больш месяца, тэрмін падвергнуць разгорнутай крытыцы свае палажэнні як на сходах, так і ў асабліваці ў друку” [30. – Арк. 16].

У працы т. Канапліна, адзначаецца ў пастанове сходу, скажона ленінская тэорыя імперыялізму. Яўна выражана буржуазна-ліберальнае супрацьпастаўленне буржуазнай дэмакратыі – фашызму, што аб’ектыўна прыводзіць да скатвання да сацыял-фашысцкай тэорыі “меншага зла”.

Сход прапанаваў т. Канапліну ў бліжэйшыя паўтары месяца выступіць у друку з разгорнутай крытыкай сваёй канцэпцыі.

Дасталася і т. Ракаву, у працы якога “па рацыяналізацыі дзяржаўнага апарату выказаны метадалагічныя і палітычна шкодныя фармуліроўкі: перавага голага “тэхніцызму” пры разглядзе палітычнага зместу новага дзяржаўнага апарату, блытаныя палажэнні сутнасці ўзаемаадносін кіраўніцтва прадпрыемстваў і рабочых, звядзенне кіраўніцтва ўстановай да адной функцыі агульнага кіраўніцтва”. Сход адзначыў, што гэтыя фармуліроўкі т. Ракава нічога агульнага з марксізмам-ленінізмам не маюць.

Прынята рашэнне “завастрыць увагу ўсяго парткалектыву інстытуту і беспартыйнага студэнцтва на задачах бязлітаснай барацьбы з праявамі вялікадзяржаўнага шавінізму, як галоўнай апаснасці на даным этапе, супраць контрэвалюцыйнага беларускага нацдэмакратызму і шавінізму ўсіх іншых колераў” [30. – Арк. 17, 18].

Створаная атмасфера прыводзіла да таго, што кожны навукоўца стаў асцярожным не толькі ў напісанні сваіх прац, трактоўцы тых ці іншых нормаў права, палажэнняў кодэксаў, законаў, але нават і ў прыватных выказваннях паміж сабою. Ніхто з іх не ведаў, што іх чакае сёння ноччу ці заўтра. Атмасфера страху скоўвала думку і паводзіны. Кожны асцярагаўся кожнага. Усё пачалося з выкрыцця траксісцкіх пасобнікаў, а завяршылася выкрыццём ворагаў народа і іх расстрэламі. Зразумела, што такая атмасфера не спрыяла развіццю юрыдычнай навукі і адукацыі.

Тым не менш, навуковая і выкладчыцкая дзейнасць знакамітых дарэвалюцыйных вучоных-юрыстаў у Беларусі не прапала дарам. Яны змаглі падрыхтаваць маладую змену, якая не

раскрылася адразу, бо для навукі патрэбен час і адпаведныя ўмовы, а праявіла сябе асабліва ў пасляваенны перыяд. Пацвяржэннем гэтаму служыць, напрыклад, сведчанне вядомага сучаснага беларускага вучонага-крыміналіста прафесара А. У. Баркова. На яго погляд, менавіта “профессор В.Н. Ширяев положил начало белорусским исследованиям проблем дисциплинарной и уголовной ответственности служащих и должностных лиц. Символично, что эти исследования были через десятилетия продолжены учеными БГУ профессорами В. А. Шкурко, В. М. Хомичем и А. В. Барковым”. Ён жа, прафесар В. М. Шыраеў, аказаў пэўны ўплыў на станаўленне такіх асоб, якія ў будучым сталі вядомымі прафесарамі, як С. М. Гофман і М. А. Гельфер [31, с. 76].

З 1927 г. пры БДУ была адкрыта аспірантура, у тым ліку па юрыдычных навуках. Першымі аспірантамі сталі А. М. Таўсталес (Шыёнак), 1895 г.н., украінка, якая была астаўлена пры кафедры гісторыі беларускага права “для падрыхтоўкі да навуковага стану”, кіраўніком яе стаў прафесар У. І. Пічэта; і М. І. Бурштэйн, 1902 г.н., яўрэйка, астаўлена пры кафедры крымінальнага права, кіраўнік – прафесар В. М. Шыраеў [10. – Арк. 110, 139]. На 1929 г. аспірантамі па кафедры грамадзянскага права значыліся М. Мароз, 1895 г.н., беларус, і Э. В. Зайчык 1903 г.н., яўрэй [32. – Арк. 28, 29], Л. А. Рудзіцкі, 1901 г.н., яўрэй – па кафедры дзяржаўнага права [15. – Арк. 10].

Павелічэнне прыёма студэнтаў на аддзяленне права ўніверсітэта патрабавала і павелічэння выкладчыцкага складу. З 1928 г. на аддзяленні права сталі працаваць выкладчыкі М. А. Канаплін, скончыўшы юрыдычны коледж у Нью-Йорку, па кафедры дзяржаўнага права, выпускнікі Харкаўскага ўніверсітэта І. В. Славін па кафедры крымінальнага працэсу, судаўладкавання, Ф. І. Гаўзе – па кафедры грамадзянскага права і працэсу, Г. М. Рубашова – па кафедры крымінальнага права (вяла семінары па карнаму праву і дзіцячаму праву); выпускнікі Варшаўскага ўніверсітэта М. М. Гуткоўскі – па кафедры адміністрацыйнага права, а таксама С. М. Слупскі [32. – Арк. 35а; 33.– Арк. 17.]. Асістэнтамі працавалі ў гэты час Бурдзейка, Забэла, А. Таўсталес – па кафедры гісторыі беларускага права [34. – Арк. 1, 105]. Усе яны ў той ці іншай ступені яшчэ засталі знакамітых прафесараў, змаглі атрымаць ад іх ґрунтоўныя юрыдычныя веды, а галоўнае – атмасферу навуковай творчасці, грамадзянскай пазіцыі даследчыка права.

Аднак маладое пакаленне не магло ў пэўнай ступені замяніць знакамітых высокакваліфікаваных спецыялістаў. Ім для гэтага патрэбен быў, паўтаруся, час і адпаведныя ўмовы для станаўлення сапраўднымі вучонымі-юрыстамі.

Не лепшае становішча назіралася з канца 20-х гг. у акадэмічнай юрыдычнай навукі. З 1922 г. у складзе тэрміналагічнай камісіі Інстытута беларускай культуры працаваў толькі адзін даследчык-прававед М. М. Гуткоўскі [35, с. 12]. У сувязі з пераўтварэннем Інбелкульта ў Беларускаю акадэмію навук 26 лютага 1929 г. Прэзідыум БАН вырашыў “на правах самастойных” аставіць кафедру права ў складзе Інстытута гісторыі. Аднак у складзе інстытута на 2 лістапада 1929 г. ужо не значылася Кафедра гісторыі беларускага права [36, с. 17]. У. І. Пічэта, які ўзначальваў яе, быў адхілены ад пасады рэктара БДУ і адначасова ад загадвання акадэмічнай кафедрай.

У канцы 1929 г. Прэзідыум БАН па ўказанню дырэктываў органаў пераглядае Статут акадэміі “*в направлении ликвидации отдельных коллегияльных органов (советов отделов, советов секторов, издательского бюро, библиотечного совета) и перевода учреждений на единоначалие с целью предоставления больших прав руководителям научных подразделений и повышения их персональной ответственности*” [36, с. 22].

Рашэннем кіраўніцтва Акадэміі 29 сакавіка 1931 г. быў створаны НДІ савецкага будаўніцтва і права БелАН на базе былой Кафедры савецкага права і будаўніцтва акадэміі і Кабінета савецкага будаўніцтва і права БДУ [36, с. 28]. 13 мая 1931 г. СНК БССР у пастанове “Пра рэарганізацыю Беларускай акадэміі навук” пагадзіўся з рашэннем Акадэміі навук аб пераходзе ад сістэмы кафедраў на сістэму спецыяльных навукова-даследчых інстытутаў [37]. А Прэзідыум БелАН 21 сакавіка 1932 г. зацвердзіў па Інстытуту савецкага будаўніцтва і права 8 штатных адзінак [36, с. 32]. Дырэктарам яго стаў акадэмік М.В. Грэдынгер.

23 мая 1934 г. бюро ЦК КП(б)Б прыняло пастанову “Аб рабоце Беларускай акадэміі навук”, у якой прапанавала “парчасці Президиума и парткому академии организовать руководство научно-исследовательской работой таким образом, чтобы *обеспечить повседневный контроль за*

работой, как отдельных институтов, так и каждого научного работника” [38. – Арк. 53, 55, 57]. Нават у такіх складаных умовах супрацоўнікі інстытута, улічваючы абставіны часу, імкнуліся прадаўжаць навуковую дзейнасць. У дакументах Дзяржаўнага планавага камітэту БССР маецца спраўка 1934 г. пра навукова-даследчыя працы Інстытута савецкага будаўніцтва і права, здадзеныя ў выдавецтва Акадэміі навук па плане 1933 г. У прыватнасці, праца Рудзіцкага “Да пытання аб дыялектыцы пралетарскай дзяржавы” – 2 арк., Канапліна, Рудзіцкага – “Савецкая прадстаўнічая сістэма” – 4 ¼ арк., Грэдынгера – “Дзесяць год дзейнічання грамадзянскага кодэкса” – 5,5 арк., Гофмана – “Барацьба з рабаўнікамі сацыялістычнай маёмасці” – 8 арк., ён жа – “Рэвалюцыйная законнасць у практыцы БССР” – 4 арк. [39. – Арк. 63, 63 аб., 72].

У гэтай жа справе маюцца наступныя непланаваныя друкаваныя працы супрацоўнікаў інстытута 1934 г.: Гаўзе – “Да тэорыі гаспадарчага разліку”, 2 арк.; Канаплін – “Аб класавым змесце Парыжскай камуны...”, 2 ¾; Юрашкевіч – “Работа і задачы сельсудоў”, 2 ¾ арк.; Грышын – “Маркс-Ленін-Сталін пра сацыялістычную арганізацыю працы”; Лушчыцкі – “Ленін і пралетарская дэмакратыя”. Адзначаны і працы Грэдынгера, Гофмана, Рудзіцкага, але з-за часу іх немагчыма прачытаць [39. – Арк. 78].

Незадаволенасць бюро ЦК КП(б)Б працай акадэмічных інстытутаў з-за дзейнасці “ворагаў народа” прывяла яго да прыняцця 2 ліпеня 1935 г. пастановы “Об укреплении научно-исследовательских институтов БелАН”. На базе інстытутаў філасофіі і савецкага будаўніцтва і права быў створаны Інстытут філасофіі і савецкага будаўніцтва. Дырэктарам быў зацверджаны акадэмік С.Я. Вальфсон, а намеснікам дырэктара – акадэмік М.В. Грэдынгер [40. – Арк. 114 – 117].

З другой паловы 30-х гг. з-за шэрагу прычын, найперш рэпрэсій, кола навуковых даследаванняў у галіне дзяржавы і права ў Беларускай ССР звужалася. Істотна аслабла дапамога юрыдычнай навукі заканадаўчай практыцы.

5 студзеня 1938 г. бюро ЦК КП(б)Б у пастанове “Аб практычных мерапрыемствах па далейшай рабоце Акадэміі навук БССР” канстатавала, што ў “Акадэміі навук БССР з моманту яе арганізацыі арудавалі злейшыя ворагі народа, якія паставілі сваю работу так, што яна была падначалена выкананню іх шпіёнска-шкодніцкіх, дыверсійных заданняў”. “У сувязі з тым, – гаварылася ў пастанове, – што распрацоўваемая Інстытутам філасофіі і права тэматыка дубліруе тэматыку Ін-та філасофіі Акадэміі навук СССР і ўлічваючы, што інстытут не забяспечан высокакваліфікаванымі навуковымі кадрамі і на працягу рада год не даў дабраякаснай прадукцыі, – лічыць мэтазгодным Інстытут філасофіі і права закрыць” [41. – Арк. 2–3]. З гэтага часу акадэмічныя прававыя даследаванні да 1947 г. не праводзіліся. Такі сумны вынік акадэмічнай юрыдычнай навукі.

Такім чынам, аналіз выкладзенага матэрыялу аб некаторых асаблівасцях развіцця юрыдычнай навукі і адукацыі Беларусі ў міжваенны перыяд дазваляе заключыць, што, па-першае, яе станаўленне і развіццё адбывалася ва ўмовах складвання савецкай прававой сістэмы, у аснову якой пакладзены прынцыпы большавісцкай палітызацыі і марксісцка-ленінскай ідэалагізацыі. Таму развіццё права развівалася не нацыянальнай аснове, а на савецкай, ігнаруючы нацыянальны аспект.

Па-другое, на першым этапе разглядаемага перыяду, 20-х гг. XX ст., на яе станаўленне істотна паўплывала дзейнасць запрошаных знакамітых дарэвалюцыйных вучоных-юрыстаў. Свае навуковыя веды, вопыт, метадалагічныя падыходы да даследавання яны пастараліся перадаць маладой беларускай навуковай змене, якая змагла сваімі працамі праявіць сябе ў пасляваенны перыяд. За гэта ім вялікая ўдзячнасць і павага. Іх навуковая і педагагічная дзейнасць павінна быць адноўлена для сучаснікаў у поўным аб’ёме.

Па-трэцяе, рэпрэсіі з канца 20-х гг. істотна замарудзілі развіццё юрыдычнай навукі і адукацыі, але не змаглі поўнасцю яго спыніць. Ігнараванне думкі даследчыкаў, якая разыходзіцца ў пэўных аспектах, а то і навогул можа разыходзіцца ў канкрэтны перыяд гісторыі з афіцыйнай, навешванне на гэтай аснове розных ярлыкоў – усё гэта не службыць прагрэсіўнаму развіццю навукі ў цэлым, юрыдычнай у прыватнасці.

1. *Чепиков Н. П. Имя в истории МВД: руководители системы органов внутренних дел Беларуси (1917–2000) и России (1802–2000): справочник / Н. П. Чепиков; под общ. ред.*

И. И. Басецкого. – Минск: Академия МВД Республики Беларусь, 2001. – 72 с. 2. Саракавік І. А., Грэдынгер М. В. – вядомы беларускі вучоны-цывіліст, выкладчык / І. А. Саракавік // Юстыцыя Беларусі. – 2015. – № 4. – С. 76–79. 3. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (далей – НАРБ). – Ф. 205. – Воп. 3. – Спр. 9256. 4. Там жа. – Воп. 1. – Спр. 1145. 5. Грэдынгер М. Наша права на спадчыну, якім пажыдаем мець / М. Грэдынгер // Запіскі аддзела гуманітарных навук. Працы катэдры сучаснага права; пад рэд. праф. М. Грэдынгера. – Менск: БАН, 1929. – 288 с. 6. Шыраеў В. М. Крымінальны кодэкс БССР / В.М. Шыраеў // Запіскі аддзела гуманітарных навук. Працы катэдры сучаснага права; пад рэд. праф. М. Грэдынгера. – Менск: БАН, 1929. – С. 68–102. 7. Лушников А. М. Российская школа трудового права и права социального обеспечения: портреты на фоне времени (сравнительно-правовое исследование): моногр.: в 2 т. / А. М. Лушников, М. В. Лушникова; Яросл.гос.ун-т им. П. Г. Демидова. – Ярославль, ЯрГУ, 2010. – Т. 1. – 563 с. 8. НАРБ. – Ф. 205. – Воп. 1. – Спр. 102. 9. Там жа. – Спр. 75. 10. Там жа. – Спр. 207. 11. Десятый съезд РКП(б): Стенограф. отчет. М.: Госполитиздат, 1963. – 727 с. 12. Отчет Правительства VII Всебелорусскому съезду Советов. Минск: Изд. ЦИК БССР, 1925. – 371 с. 13. Нарысы гісторыі Беларусі: У 2 ч. Ч. 2. – Мінск: Беларусь, 1995. – 560 с. 14. НАРБ. – Ф. 205. – Воп. 1. – Спр. 210. 15. Там жа. – Спр. 417. 16. Там жа. – Спр. 428. 17. Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: У 6 т. Т. 6, кн. 1. – Мінск: БелЭн, 2001. – 591 с. 18. Карев, В. М. Энциклопедическая хроника советской эпохи: 1917 – 1991: В 3-х томах. Т. 1 / В. М. Карев, М. М. Наринский. – М.: Изд. Аспент-Пресс, 2015. – 949 с. 19. НАРБ. – Ф. 205. – Воп. 1. – Спр. 408. 20. Там жа. – Ф. 4. – Воп. 1. – Спр. 5109. 21. Там жа. – Ф. 205. – Воп. 1. – Спр. 416. 22. Ахремчик, Р. Президенты НАН Беларуси: история Академии наук в лицах / Р. Ахремчик // Наука и инновации. – 2014. – № 2 (132). – С. 4–8 23. Очерки по истории юридических научных учреждений в СССР. – М.: Наука, 1976. – 238 с. 24. 33 БССР. – 1927. – № 16. – Арт. 67. 25. Рейснер М. А. Право (наше право, чужое право, общее право) / М. А. Рейснер. – М.-Л.: Госиздат, 1925. – 276 с. 26. Пашуканис Е. Б. Общая теория права и марксизм. Опыт критики основных юридических понятий. – 1-е изд. / Е.Б. Пашуканис. – М.: Изд. Соц. Академии, 1926. – 160 с. 27. Гл. Гинцбург, Л. Я. Против спекуляции именем советского ученого-юриста / Л. Я. Гинцбург // Советское государство и право. – 1973. – № 3. – С. 102–108. 28. Очерки по истории юридических научных учреждений в СССР. – М.: Наука, 1976. – 238 с. 29. Сталин И. В. О некоторых вопросах истории большевизма. Письмо в редакцию журнала “Пролетарская Революция” / И. В. Сталин. Сочинения. – Т. 13. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1951. – С. 84–102. 30. НАРБ. – Ф.1110. – Воп. 3. – Спр. 1. 31. Барков А. В. Становление школы уголовного права в Белорусском государственном университете / А. В. Барков // Гісторыя і сучаснасць: беларуская дзяржаўнасць ва ўсходнеўрапейскім цывілізацыйным кантэксце: зборнік навуковых прац, прысвечаных 90-годдзю з дня нараджэння прафесара І. А. Юхо / рэдкал.: С. А. Балашэнка (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: Бизнесофсет, 2012. – С. 75–82. 32. НАРБ. – Ф.205. – Воп. 1. – Спр. 208. 33. Там жа. Спр. 1192. 34. Там жа. – Спр. 1193. 35. Гуткоўскі, М. Беларуская праўная тэрміналогія / М. Гуткоўскі. – Мінск: Інбелкульт, 1927. – 13 с. 36. Национальная академия наук Беларуси: историко-документальная летопись, 1928 – 2008 гг. / сост. Г.В. Корзенко [и др.]; редкол.: М. В. Мясникович [и др.]. – Минск: Беларус. наука, 2008. – 604 с. 37. 33 БССР. – 1931. – № 24. – Арт. 173. 38. НАРБ. – Ф. 4. – Воп. 3. – Спр. 161. 39. Там жа. – Ф. 31. – Воп. 1. – Спр. 572. 40. Там жа. – Ф. 4. – Воп. 1. – Спр. 7745. 41. Там жа. – Воп. 3. – Спр. 475.